

הפטרה לעניין

מסע בעקבות הנביאים

מאת

גדי איידלהייט

Gadi Eidelheit
Haftarot Throughout the Year
A Journey in the Footsteps of the Prophets

גדי איידלהייט
הפטרה לעניין
מסע בעקבות הנביאים

עורך: משה גרוס
איורים: יאיר ראשי
הגהה: אפרת גרוס
עיצוב העטיפה: אמרי זרטל
סדר: חיה זיידבנדר
ייעוץ: אריאל הר-טוב

נעשה כל מאמץ לאתר את בעלי הזכויות של החומר שנלקח ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם יובאו לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת ובכתב מבעל הזכויות.

כל הזכויות בספר שמורות © 2020 לגדי איידלהייט, ישראל - gadieide@yahoo.com

דאנאקוד 8000-106001 | מסת"ב 978-965-7746-03-5

Printed in Israel 2020 תש"ף

תוכן העניינים

5.	הקדמה
	פרשות
13.	בראשית
19.	נח, ראה וכי תצא
23.	לך לך
27.	וירא
35.	חיי שרה
42.	תולדות
47.	ויצא
55.	וישלח
62.	וישב
68.	מקץ
73.	ויגש
77.	ויחי
82.	שמות
91.	וארא
96.	בא
104.	בשלח
112.	יתרו
118.	משפטים
122.	תרומה
127.	תצוה
131.	כי תשא
140.	ויקהל-פקודי
149.	ויקרא
154.	צו
160.	שמיני
169.	תזריע
176.	מצורע
182.	אחרי מות
185.	קדושים
191.	אמור
195.	בהר
201.	בחוקותי
208.	במדבר
213.	נשא
218.	בהעלותך - חנוכה
226.	שלח
232.	קרח
238.	חקת

245	בלק
250	פינחס
258	מטות
264	מסעי
269	דברים
274	ואתחנן
280	עקב
285	ראה
286	שופטים
292	כי תצא
293	כי תבא
297	ניצבים
301	שבת תשובה-שובה
308	האזינו - שביעי של פסח
314	וזאת הברכה (שמחת תורה)

מועדים וחגים

319	ראש השנה
324	הפטרת יום ב' של ראש השנה
328	יום הכיפורים
332	מנחה של יום הכיפורים
344	סוכות
350	שבת חול המועד סוכות
356	שמיני עצרת (חול"ל)
359	פסח
369	שבת חול המועד פסח
373	שבועות

שבתות מיוחדות

383	שבת ראש חודש
388	שבת ערב ראש חודש
393	חנוכה
394	שבת שקלים
399	שבת זכור
406	שבת פרה
411	שבת החודש
416	שבת הגדול
422	תשעה באב
428	תענית ציבור
433	יום העצמאות

נספחים

441	מבט כללי על הנבואה
449	ספר ישעיהו - ריבוי ההפטרות ובעיית התארוך
451	הפטרות נדירות ועוד סטטיסטיקות
455	החפץ לה' בעולות וזבחים - על יחס הנביאים לקורבנות
464	לעיון נוסף

הקדמה

על ההפטרות

ההפטרה היא קטע קצר מתוך אחד מספרי הנביאים שאותו קוראים בבית הכנסת לאחר קריאת התורה בשבתות ובמועדים.

המקור לקריאה בנביא אינו ידוע אולם הוא קדום למדי, שכן המנהג מופיע כבר במשנה¹. הפרשן דוד בן יוסף אבודרהם, מהמאה ה-14, מביא בפירושו לתפילות שבת כי מקור המנהג הוא בגזרות היוונים אשר אסרו על הקריאה והלימוד בתורה. האיסור היה רק על הקריאה בחמשת חומשי תורה ולא על ספרות הנבואה, ולכן הוחלפה קריאת התורה בקריאה בנביא. מכאן גם מגיעה המילה "הפטרה" - קריאת ההפטרה פוטרת את הקורא מקריאה בתורה. האבודרהם מביא עוד שני פירושים. הראשון בשם רבנו תם (מהמאה ה-12), שההפטרה היא מלשון פטר, שמשמעותו פתיחה. כלומר, הסתיימה קריאת התורה ומעתה, בקריאת ההפטרה, מותר לדבר, "והוא מלשון יפטירו בשפה". ופירוש שני שמשמעותה של המילה "הפטרה" היא כשל הביטוי "אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן", כלומר סיום וסילוק, ובמקרה הזה - סיומה של של תפילת שחרית, שההפטרה מהווה את סיומה, לקראת תפילת מוסף.

גם לאחר שבטלה הגזרה וחזרו לקרוא בתורה נמשך המנהג לקרוא בנביא. מאחר שעיקר הקריאה הוא בספרי התורה, שהם במעמד גבוה יותר, כדי שלא לבייש את העולה לקריאה בנביא, תיקנו לקרוא גם בעלייה זו כמה פסוקים מהתורה, והם נקראים "מפטיר". עלייה זו של מפטיר, שבאה לאחר שבע העליות שהן חובת קריאת התורה, הייתה בעבר עלייה פחותה בחשיבותה, אולם בימינו היא נתפסת כמכובדת ומכבדים בה אורח חשוב, את הרב, או את נער בר המצווה.

בעבר, כל קהילה בחרה איזו הפטרה לקרוא, ובלבד שתוכן ההפטרה יהיה קשור בקשר כלשהו לפרשת השבוע. עם זאת, הפטרות המועדים מופיעות כבר בגמרא². חשוב לזכור שגם קריאת התורה עצמה והחלוקה לפרשות או לסדרים לא הייתה מקובעת והיו

1 משנה מגילה ד, נזכר במשנה א, ה; י שם.

2 בבלי מגילה לא, א. בגמרא מופיעה גם התייחסות לנושא המעבר לציון יום טוב שני של גלויות, דבר שאפשר לקרוא בכל חג שתי הפטרות ולמעשה ביטל מחלוקת שהיו בנושא.

הברלים בין הקהילות השונות ובפרט בין מנהגי ארץ ישראל – שם קריאת התורה התבצעה לפי סדרים, קטעים הקצרים בהרבה מהפרשות, ונמשכה למעלה משלוש שנים – למנהגי בבל, שבה קראו את התורה לפי פרשות וסיימו אותה בכל שנה בשמחת תורה, כפי שאנו נוהגים כיום. עם השנים המנהגים הלכו והתאחדו וכמעט התקבעו סופית כאשר סידורי התפילה והחומשים הודפסו ונפוצו במהירות בעותקים מרובים. עדיין קיימים מספר הברלים בקריאת ההפטרות בין העדות השונות. לעיתים תוספת של פסוקים בודדים או פרקים שלמים, ולעיתים נדירות יותר הפטרות שונות לחלוטין. יש גם מנהגים מיוחדים לבני תימן ולקהילות איטליה, ולחסידויות מסוימות. לרוב נביא את המנהגים המקובלים לקהילות אשכנז וספרד, ובמקרים אחדים נביא גם את מנהג תימן, או שנציין מנהגים נוספים בלי להביא פירוש מלא להפטרות אלו.

בחגים ובמועדים נבחרו הפטרות הקשורות ליום המועד עצמו, וכן ישנן מספר שבתות מיוחדות בשנה שבהן קוראים הפטרות אחרות שאינן קשורות ישירות לפרשת השבוע. שבתות אלו הן שבת שחל בה ראש חודש או שבת שחלה יום לפני ראש חודש, השבתות המיוחדות בחודש אדר (שקלים, זכור, פרה, החודש), השבתות שלפני תשעה באב שבהן קוראים פרקי פורענות והפטרות, השבתות שלאחר תשעה באב המכוננות הפטרות הנחמה (אולם גם שם נמצא קשרים לפרשה). בשבתות שבהן קוראים שתי פרשות מחוברות³, לרוב קוראים את ההפטרה של הפרשה השנייה מביניהן. שינויים אלו גורמים לכך שיש הפטרות שקריאתן נדירה ביותר (ראו הרחבה בנספחים).

ביאור ההפטרות

בספר זה אתייחס לכל הפטרות פרשות השבוע על פי סדר הקריאה השנתי ומנהגי העדות השונים. לאחר מכן אביא את הפטרות המועדים ואת ההפטרות של השבתות המיוחדות. לכל הפטרה, פרט לנדירות ביותר ולהפטרות הנקראות בימי חול, הוספתי מוסף קצר, ובו מאמר בנושאי ידע שונים ומגוונים הקשורים להפטרה בדרך זו או אחרת. בכתיבת קטעים אלו נעזרתי רבות באתר ויקיפדיה (בעברית ובאנגלית) ובמקומות שבהם נעזרתי במקורות נוספים הדבר מצוין במפורש. בסיום הספר הובאו נספחים בעניינים שונים הקשורים להפטרות.

3 התורה מחולקת כיום ל-54 פרשות, אולם בשבתות חול המועד לא קוראים בפרשת השבוע, פרשת וזאת הברכה נקראת בשמחת תורה, וייתכן שחגים נוספים יחולו בשבת. לכן אין מספיק שבתות בשנה לקרוא את כל הפרשות, אפילו ברוב השנים המעוברות, ולכן תיקנו פרשות שיקראו יחד כפרשה אחת, לרוב בסוף החומשים. הפרשות שאפשר לקרותן יחד הן: ויקהל-פקודי, תזריע-מצורע, אחרי מות-קדושים, בהר-בחוקותי, מטות-מסעי, ניצבים-וילך, ובחזן לארץ גם חוקת-בלק.

כמו כן, ניסיתי לחקור את הקשרים בין הפרשה להפטרה ולהבין את משמעותם. בין הפרשה להפטרה ישנם קשרים בכמה רמות. ברמה הפשוטה אלו הם מילים או נושאים שמופיעים גם בפרשה וגם בהפטרה. ייתכן שדי בכך, אולם לרוב ישנם קשרים עמוקים יותר שתפקידם לחדד ולהוסיף על הפרשה ועל מסרים חשובים בה. בספר אנסה לחשוף קשרים אלו ככל הניתן, אולם לפעמים לא נמצא קשר כזה ואין צורך לחפש קשרים מאולצים. השתדלתי לבאר את הפסוקים על דרך הפשט, כדי להבין את משמעות הנבואה. הפרשנות שאציע בספר נסמכת לפעמים על דברי הפרשנים הקלסיים – רש"י ורד"ק, ראב"ע ומצודות – וכן בכרכי דעת מקרא בהוצאת מוסד הרב קוק. במקומות שבהם ציטטתי כותבים אחרים, ציינתי זאת במפורש. לעיתים גם פילסתי שכלים חדשים. איני מבאר כל מילה ודימוי, ולעיתים אסתפק במשפט קצר המתאר את מגמת הדברים. מטנתי אינה להתמקד בפרטים אלא להצביע ולחשוף את העיקר במסר הנבואי. נקטתי בשיטת הרמב"ם המובאת בהקדמתו למורה נבוכים, ולפיה, לעיתים קרובות, מספר פסוקים רומזים לאותה כוונה ואינם צריכים ביאור נוסף. במקומות רבים אני מביא דרכי פירוש שונות, שלעיתים משלימות אך לעיתים סותרות זו את זו. על כן, עצתי לקוראים היא לראות גם בפירושי שלי אפשרות והצעה בלבד מתוך הבנה וידיעה שיש דרכים נוספות לפירוש ולהבנת הדברים.

בלימוד ההפטרה ישנם מספר קשיים שיש לתת עליהם את הדעת. הקושי הראשון נובע מכך שלומדים קטעים קטעים מתוך הנביאים, בלי סדר הגיוני כלשהו. אין ספק ששיטת הלימוד הטובה ביותר היא לימוד מסודר ורציף של ספרי הנביאים מתחילה ועד סוף, ואחריו לימוד נוסף שבו גם ניתן ללמוד את ההקשרים השונים בין פרקי אותו נביא ובין ספרי הנבואה השונים ליתר ספרי המקרא. אולם כאשר לומדים קטעים בודדים לפי סדר פרשות השבוע מדלגים אחורה וקדימה בנביאים. קטעי ההפטרה הם קצרים למדי וכדי להבינם במלואם יש לעיתים קרובות ללמוד גם את הפרקים שלפניהם ושלאחריהם. יתרה מכך, לעיתים ההפטרות עצמן מדלגות בנביא או בין נביאים שונים, ולעיתים ההפטרה מביאה קטע המוצא לחלוטין מהקשרו, הקשר שהיה מעמידו בצורה שונה. במקרים אלו הרחבנו את יריעת המאמר מתוך ניסיון להבין גם את ההקשר של ההפטרה במקומה בנביא ולא רק את הקשר לפרשה. כמו כן, המלצנו לקורא המתעניין לקרוא מעט לפני ההפטרה וקצת אחריה. כתוצאה מכך, וכדי לעיין במקורות נוספים, מומלץ לקרוא ספר זה בליווי תנ"ך שלם.

נוסח ההפטרה

בכל מאמר מופיע הטקסט המלא של ההפטרה והוא מחולק לקטעים רבים: מספר פסוקים ולאחריהם פירוש. את הפסוקים העתקנו מתוכנת פרויקט השו"ת בניקוד מלא וללא הטעמים. למערכת הטעמים כמה מטרות: כשמה, הטעמה נכונה של המילים הנקראות, מיקום הטעם מסמל את ההברה שאותה יש להטעים; פיסוק; וכן לכל טעם מנגינה משלו

לקריאה בציבור. מאחר שבספר כמעט שלא התייחסתי לטעמים, לא ראיתי צורך להביאם ולהכביר על עינו של הקורא.

חלוקת התנ"ך לפרקים ולפסוקים היא חלוקה נוצרית מהמאה ה-13 שאין לה דבר עם החלוקה היהודית המסורתית ולפעמים היא אף מנוגדת לה. אין חלוקה אמיתית בספרי שמואל, מלכים ודברי הימים לשני ספרים, וגם מיקומי הפרקים מבוססים במקרים רבים על תיאולוגיה נוצרית. למרות זאת, חלוקה זו התקבעה כל כך עד שאין שום אפשרות לוותר עליה, אולם חשוב לזכור שהיא אינה משקפת נכונה את חלוקת ספרי התנ"ך ליחידות קטנות יותר.

החלוקה המסורתית מחלקת את התנ"ך כולו לסדרים, אולם חלוקה זו פחות מוכרת בספרי הנביאים והכתובים וגם היא אינה משרתת אותי בספר זה. החלוקה המסורתית החשובה לענייננו היא החלוקה לפרשיות, היכולות להיות פתוחות או סגורות ואורכן משתנה מפסוק אחד ועד לעשרות רבות של פסוקים. בספר זה התייחסתי לעיתים לפרשיות עצמן, אולם ההבדל בין פרשייה פתוחה לסגורה אינו מהותי כל כך לפירושי. ציון הפרשייה מובא בטקסט בצורה הבאה (ס) או (פ).

לתנ"ך יש מסורת כתיבה ומסורת קריאה, ולעיתים יש הבדלים בין מסורות אלו. מילה נכתבת בצורה מסוימת אך נקראת בצורה אחרת. במקומות כאלו גרסת הכתיב תופיע תחילה בסוגריים עגולים וללא ניקוד, וגרסת הקרי תופיע מנוקדת מיד אחריה בסוגריים רבועים.

קל למצוא קשרים והקשרים בין הפטרות למקומות אחרים בתנ"ך. מאחר שלא ניתן להביא את כולם במסגרת ספר זה, שאם כן, אצטרך לכתוב פירוש על ספרי הנביאים כולם (ואולי אף על התנ"ך כולו), העדפתי להביא את ההקשרים המרמזים להפטרות אחרות. עם זאת, אין זה כלל ברזל, ובמקומות שבהם ראיתי צורך כללתי מובאות מספרים ומפרקים שאינם חלק מן ההפטרות. הערות, הארות והרחבות, שאינן דרושות להבנה ישירה של ההפטרה אבל תורמות להבנה מלאה יותר של העניין, מספקות מידע נוסף או מביאות מקומות נוספים שבהם מופיעים ביטויים מסוימים, מופיעות כהערות שוליים.

ראשיתו של הספר הוא בסדרת מאמרים שפורסמה שבוע אחרי שבוע באתר פרשת השבוע (<https://b.link/parasha>). המעבר לספר כתוב הצריך הרחבה משמעותית של החומר, הסרת קישורים, הרחבה נוספת באמצעות הערות שוליים ועוד שינויים רבים. אני תקווה כי תפיקו עניין והנאה מהספר ותהפכו אותו לשותף קבוע לקריאה ולימוד במהלך השנה על סדר הפרשות והחגים.

גדי איידלהייט

גבעת שמואל ה'תשע"ט 2019

תודות

תודה לבורא עולם שזיכני להוציא ספר זה לאור. אני תפילה ותקווה שדברי הנביאים וחזון המוסר שלהם ימצאו אוזן קשובה בלבבות הקוראים וימשיכו לפעול למען תיקון העולם.

מאז שנת תשע"א אני מנהל רשימת תפוצה ושולח בכל שבוע דיוור בנושאי פרשת השבוע. לפני חגי תשרי של שנת תשע"ה (2014) קיבלתי הודעת דואר מאחת הקוראות: "אם הייתי ממלאה דף משוב לדיוור שלך, הייתי מסמנת את הדירוג הגבוה ביותר בכל הסעיפים, ואם, בסוף המשוב, הייתה שאלה קטנה לגבי מה שהייתי רוצה לראות בנוסף לקיים, הייתי כותבת שהייתי שמחה לקרוא קצת בכל שבוע גם על ההפטרה". אימצתי את הרעיון ובמשך שנתיים כתבתי באתר בכל שבוע מאמר אחד ולפעמים גם יותר על ההפטרה. ועל כן תודתי הראשונה לד"ר חנה ויטלסון, שהציתה את הרעיון שבסופו של דבר הוביל לספר זה.

תודה לאנשים שהשיאו עצות מועילות בתחילת הדרך וכיוונו אותי לחשוב על הרעיונות הנוספים היכולים להעשיר את הספר. מכולם תודה מיוחדת למאירה ברנע-גולדברג, שי סנדיק, צור ארליך, רוני גלבפיש ודורית תמיר, כולם אנשי ספר ומכולם השכלתי.

שני אנשים עמלו רבות על הספר כדי שיגיע מטייטה ומאוסף מאמרים קצרים שנכתבו ברשת לספר הנאה והמכובד שאתם מחזיקים בידכם: העורך משה גרוס, שעמל, קרא, תיקן ושיפר, והמאייר יאיר ראשי. לשניהם אני אסיר תודה על מקצועיותם הרבה ובעיקר על כך שלא התייחסו לפרויקט כאל "עבודה" שצריך לבצע, אלא היו מעין שותפים המבצעים את העבודה מתוך אהבה מרובה ומסירות.

תודה לאנשים שעברו על הספר בקריאות אחרונות ועזרו לנכשו מטעויות. שגיאות מי יבין, ובספר בהיקף כזה, אין לבר בלא תבן, ואם נותרו שגיאות וטעויות בספר, הרי הן כולן שלי, ואשמח אם תודיעוני עליהן.

תודה שלוחה גם לחיה זיידנר על עימוד הספר, לאמרי זרטל על עיצוב העטיפה, לאפרת גרוס על ההגהה ולאריאל הר-טוב על ליווי התהליך והעצות הטובות. תודה מיוחדת להוריי האהובים והיקרים לאי"ט, אילנה וישעיהו איידלהייט, על תמיכה ללא סייג במשך שנים ארוכות, על כל מה שלימדו אותי בחיי ועל היותם מהקוראים

הראשונים של ספר זה, כמו גם דברים אחרים שאני כותב. תודה לאחיותיי היקרות דנית ואורנה ולכל בני משפחותיהם, תודה להוריה של אשתי, מוראי ופמלה פיגוב. אחרונים אודה, תודה עצומה ואינסופית, לאשתי רוזלינד ולילדיי: הדר, יאיר, יואב וישי, שכבר שנים נמצאים עמי במסע הארוך להוצאת הספר. מכם אני שואב את הכוח והחיוניות ברגעי המשבר, ותמיכתכם הבלתי־מתפשרת היא שאפשרה לכולנו להגיע לרגע זה, רגע של חסד, שבו הספר רואה אור.

ברכות לפני קריאת ההפטרה

בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בְּנְבִיאִים טוֹבִים וְרָצָה בְּדִבְרֵיהֶם הַנְּאֻמִּים
בְּאַמֶּת. בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַבּוֹחֵר בַּתּוֹרָה וּבַמֹּשֶׁה עֶבְדוֹ וּבִישְׂרָאֵל עַמּוֹ וּבְנְבִיאֵי הָאֱמֶת וְצִדִּיק.

לפני קריאת ההפטרה מברכים ברכה אחת. בתחילת הברכה אנו מדגישים שה' בחר בנביאים
טובים, ולעומתם קיימים גם נביאי שקר שדבריהם אינם אמת. ייתכן שהברכה אומרת שדברי
נביאי האמת, גם כאשר הם אינם דווקא נבואה, הם אמת. סיום הברכה מדגיש שדברי
הנביא מבוססים קודם כל על התורה, ונביא אינו יכול לסתור את דברי התורה. כמו כן,
הברכה מזכירה את משה רבנו, אדון הנביאים, בשל חביבותו ומעלתו.

נח, ראה וכי תצא

כותרת הפרק חריגה שכן את אותה הפטרה קוראים בשלוש שבתות בשנה ומשתי נקודות מבט שונות.

ההפטרה היא בספר ישעיהו מפרק נד עד פרק נה פסוק ה. בפרשת נח קוראים את כל ההפטרה, בפרשת ראה קוראים את חציה השני, מפרק נד פסוק יא, ובפרשת כי תצא קוראים את חציה הראשון, המתחיל במילים: "רוני עקרה", עד פסוק י.

הקשר המידי לפרשת נח הוא בפסוק ט, שבו מוזכר המבול, אולם בפרשות ראה וכי תצא ההקשר הוא שההפטרה היא אחת משבע הפטרות הנחמה הנקראות לאחר תשעה באב, וגם לפי הקשר זה התוכן די ברור. בעיוננו ננסה להחליף את נקודת המבט בכל פעם בין הפטרה הקשורה לפרשת נח להפטרה הקשורה לנחמה. נוסיף כי אף שכנראה מדובר בצירוף מקרים בלבד, גם שמו של נח מבוסס על כך שלידתו הביאה תקווה לנחמה. דיון מפורט על מהות כל הפטרות הנחמה יופיע בהפטרות ואתחנן.

(א) רָנִי עֲקָרָה לֹא יֵלְדָה פֶּצְחֵי רִנָּה וְצִהְלִי לֹא חֵלָה כִּי רַבִּים בְּנֵי שׁוֹמְמָה מִבְּנֵי בְּעוּלָה אָמַר ה': (ב) הִרְחִיבִי מְקוֹם אֶהְיֶה וִירִיעוּת מִשְׁכְּנֹתֶיךָ יֵטוּ אֶל תַּחֲשֻׁכֵּי הָאָרֶץ מִיִּתְרֶיךָ וִיִּתְרֶיךָ תִּזְקִי: (ג) כִּי יָמִין וּשְׂמֹאל תִּפְרָצִי וְזֶרַעךָ גֹּיִם יִירָשׁוּ וְעָרִים נִשְׁמֹות יוֹשִׁיבוּ:

ההפטרה מתחילה בציווי על האישה העקרה לשמוח לצהול ולפצוח ברינה. מי שמכיר זוגות שבמשך שנים מתקשים להביא ילדים לעולם יודע כי למרות שכלפי חוץ הם מנסים להתנהג כרגיל, משהו חסר שם. לעיתים אפילו נגרמת מבוכה כאשר לכם יש ילדים ואילו לחבריכם אין ילדים במשך שנים ארוכות. כיצד אפשר לשמוח במצב כזה?

זהו המצב של עם ישראל לאחר החורבן, כאשר נראה שהכל אבוד. בית המקדש חרב, העם בגלות והקשר עם אלוהים נותק. עם ישראל הוא "בני שוממה". אולם פסוק ב הוא פסוק מנחם. הרי איש לא נשאר ובכל זאת יש ציווי להרחיב את האוהל, לחזק אותו, להוסיף חדר לבית. ובפסוק ג מגיעה ההבטחה הגדולה: "ימין ושמאל תפרוצי וזרעך גוים יירש". לפני שני פסוקים דימו את עם ישראל לאישה עקרה, ועתה מגיעה הבטחה של זרע רב.

בהקשר של פרשת נח, ניתן להביט על פסוקים אלו כמייצגים את נח בצאתו מהמבול ובראותו עולם חרב. נשארו בעולם שמונה אנשים בלבד, ונח כבר די זקן. מה יהיה בעולם השומם? האם יש טעם לבנות בתים וערים? בשביל מי? לא נשאר איש. אותה הבטחה לעם ישראל היא הבטחה לאנושות כולה.

(ד) אַל תִּירָאִי כִּי לֹא תְבוּשִׁי וְאַל תִּכְלָמִי כִּי לֹא תִחְפְּרִי כִּי בִשֶׁת עֲלוּמִיךָ תִּשְׁכַּחֲךָ וְחִרְפֶּת אֲלֻמְנוּתִיךָ לֹא תִזְכְּרִי עוֹד: (ה) כִּי בַעֲלִיךָ עֲשִׂיךָ ה' צָבָאוֹת שְׁמוֹ וְגֹאֲלֶךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי כָל הָאָרֶץ יִקְרָא: (ו) כִּי כְאִשָּׁה עֲזוּבָה וְעֲצוּבַת רוּחַ קָרָאךָ ה' וְאַשֶׁת נְעוּרִים כִּי תִמָּאֵס אָמַר אֱלֹהֶיךָ: (ז) בְּרָגַע קִטָּן עֲזַבְתִּיךָ וּבְרַחֲמִים גְּדֹלִים אֶקְבָּצֶךָ: (ח) בְּשִׁצְף קִצָּף הִסְתַּרְתִּי פָנַי רָגַע מִמֶּךָ וּבְחֶסֶד עוֹלָם רַחֲמֶתִיךָ אָמַר גֹּאֲלֶךָ ה': ס

פסוקים אלו ברורים הרבה יותר בהקשר של הפטרות נחמה לאחר החורבן. עם ישראל מתואר כאן כאלמנה, ואילו בדימויים במקומות אחרים הוא מתואר כגרושה. דימוי האלמנה קשה מעט שכן לא ייתכן שהקב"ה מת, אולם דווקא בדימוי זה הנחמה גדולה יותר. לאישה גרושה יש תמיד אפשרות לחזור לבעלה הראשון (אם הוא לא נשא אישה אחרת), אבל לאישה אלמנה אין תקווה כזו. ולמרות שכך עם ישראל מרגיש לאחר החורבן, הדבר אינו נכון והקב"ה מבטיח שהקשר - המשול לקשר נישואין - יתחדש. הנבואה אפילו מקטינה את חטאי עם ישראל לכדי רגע קטון - שצף, קצף והסתרת פנים רגעית, שאינה מעידה על הכלל.

(ט) כִּי מִי נָח זֹאת לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעַבְרִי מִי נָח עוֹד עַל הָאָרֶץ כֵּן נִשְׁבַּעְתִּי מִקִּצָּף עֲלֶיךָ וּמִגָּעַר בָּךְ: (י) כִּי הָהָרִים יִמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תִּמְוָטְנָה וְחִסְדֵּי מֵאֲתָךְ לֹא יִמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמוּט אָמַר מֶלֶךְ מֶלֶךְ ה': ס

פסוק ט משווה בין הדברים במפורש. החורבן נמשל למבול. אולם הברית בין ה' לעם ישראל כמוה כברית בין ה' לאנושות. עד כאן קריאת ההפטרה לפרשת כי תצא. הפטרת ראה (המוקדמת לפרשת כי תצא בשבועיים) מתחילה מכאן.

(יא) עֲנִיָּה סִעְרָה לֹא נִחַמָּה הִנֵּה אֲנֹכִי מְרַבֵּיץ בַּפּוֹךְ אֲבִינִי וְיִסְדִּיתִיךָ בַּסְּפִירִים: כל מה שנאמר עד כאן, בין אם בנבואה זו ובין אם בהפטרות הנחמה הקודמת של פרשת עקב, אינו מספיק, ועם ישראל עדיין לא מנוחם דיו ומשול לענייה שרוחה סוערת. (יב) וְשִׁמְתִּי בְּכֹד שְׁמִשְׁתִּיךָ וְשִׁעְרֶיךָ לְאַבְנֵי אֶקְדָּח וְכָל גְּבוּלֶךָ לְאַבְנֵי חִפְזִי: (יג) וְכָל בְּנֶיךָ לְמוֹדֵי ה' וְרַב שְׁלוֹם בְּנֶיךָ:

מיד לאחר תיאור עם ישראל כענייה סוערה, הנביא מדמה את מצבם של בני ישראל לריבוי תכשיטים יקרים, והנמשל הוא שעם ישראל ירום ממצבו השפל ויתלבש בתכשיטי פאר⁶. פסוק יג מחזק את ההבטחות הנוגעות לזרע ולצאצאים.

6 לעומת הנבואה כאן, שבה התכשיטים מפארים את ישראל, מצאנו שלאחר חטא העגל וכחלק מתהליך התשובה נדרשו בני ישראל להסיר מעליהם את תכשיטיהם (שמות לג, ה): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֹמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲתֶם עִם קָשָׁה עֲרַף רָגַע אֲחֶד אֲעִלָּה בְּקִרְבְּךָ וְכִלְיֶיךָ וְעֵתָה הוֹרֵד עֲרֶיךָ

(יד) בצדקה תכוּנני רַחֲמֵי מַעֲשֶׂק כִּי לֹא תִירָאִי וּמִמַּחֲתָה כִּי לֹא תִקְרַב אֵלֶיךָ:

והנה קשר נוסף לפרשת נח. המבול בא כעונש על חטא החמס, הגזל, והתיקון הוא הצדקה וההתרחקות מהעושה.

(טו) הֵן גֹּזֵר יְגֹזֵר אֶפְסֵי מֵאוֹתֵי מִי גַר אֶתְּךָ עָלֶיךָ יְפֹול: (טז) הֵן הִנֵּה אֲנֹכִי בִּרְאִיתִי חֲרָשׁ נִפְחַ בָּאֵשׁ פָּחַם וּמוֹצִיא כָּלִי לְמַעֲשָׂהוּ וְאֲנֹכִי בִּרְאִיתִי מִשְׁחִית לְחֶבֶל: (יז) כָּל כָּלִי יוֹצֵר עָלֶיךָ לֹא יִצְלַח וְכָל לְשׁוֹן תִּקּוֹם אֶתְּךָ לְמִשְׁפַּט תְּרִשִׁיעִי זֹאת נִחַלַת עֲבָדֵי ה' וְצִדְקָתָם מֵאֵתִי נָאִם ה': ס

פסוקים אלו קשים מעט להבנה, אולם מהתוכן הכללי נראה שמדובר במלחמה כלשהי (אולי מלחמה נוספת על ירושלים). משקל הנבואה הוא שירי, והכוונה היא שאותם עמים הצרים על ירושלים ועל עם ישראל בטוחים בכלי נשקם, אולם עליהם לפחד מהקב"ה ומי שגר (=מפחיד) את עם ישראל/ירושלים (אותך), ייפול בקרב. הסיבה לכך היא שהצלחת הגויים במלחמתם בישראל אינה בגלל כלי הנשק שלהם (שגם הם נבראו בידי ה'), אלא בגלל חטאי עם ישראל, אולם כאשר עם ישראל הוא בנחלת עבדי ה', אותם כלי משחית לא יצליחו במשימתם.

(א) הוּא כָּל צִמָּא לָכוּ לְמִים וְאֶשֶׁר אֵין לוֹ כֶּסֶף לָכוּ שִׁבְרוּ וְאָכְלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְּלוֹא כֶּסֶף וּבְלוֹא מַחִיר יֵין וְחֶלֶב: (ב) לָמָּה תִשְׁקְלוּ כֶּסֶף בְּלוֹא לֶחֶם וְיִגִּיעְכֶם בְּלוֹא לְשִׁבְעָה שְׂמֹעוּ שְׂמוֹעַ אֵלִי וְאָכְלוּ טוֹב וְתִתְעַנֵּג בְּדִשָׁן נִפְשְׁכֶם: (ג) הִטּוּ אֲזֻנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי שְׂמֹעוּ וְתַחֲי נִפְשְׁכֶם וְאִכְרֶתָה לָכֶם בְּרִית עוֹלָם חֲסִדֵי דָוִד הִנָּאֲמָנִים: (ד) הֵן עַד לְאוֹמִים נִתְּתִיו נְגִיד וּמִצְוֶה לְאֻמִּים: (ה) הֵן גּוֹי לֹא תִדַּע תִּקְרָא וְגוֹי לֹא יִדְעוּךָ אֵלֶיךָ יְרוֹצוּ לְמַעַן ה' אֱלֹהֶיךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֶאֶרְךָ: ס

חלק זה של ההפטרה הוא בפרק נה ועוסק בראשיתו בתורה. התורה נמשלה למים ומי שצמא צריך ללמוד תורה. יתרה מזו, התורה ניתנת בחינם לכל מי שמבקש אותה והיא גם משביעה את העם במזון רוחני ומדשנת אותו. החזרה לתורה תוביל לחידוש הברית בין עם ישראל – עבדי דוד הנאמנים – ובין ה'.

בהפטרת בראשית הפסוק האחרון הוא: "אַתֶּם עֲדִי נָאִם ה'..." ויש כאן דמיון לפסוק ד. והרעיון הוא שעם ישראל הוא עדות בעולם לקיומו של הקב"ה (רעיון דומה מופיע בהפטרות נוספות דוגמת הפטרת שמות).

מַעֲלִיךְ וְאֶדְעָה מֶה אֲעֲשֶׂה לָךְ. אמנם ניתן לטעון שציווי זה היה בגלל שהתכשיטים עצמם, נזמי האוזניים, שימשו בחטא עצמו להכנת העגל.

מוסף נח – מילים יחידאיות

מילים יחידאיות אלו מילים שמופיעות בתנ"ך פעם אחת בלבד. יש מקרים רבים שבהם המילה מופיעה פעם אחת, אבל במקום אחר קיימת צורה אחרת של אותו שורש וממילא המילה מובנת, אולם ישנן מילים שהן היחידות מאותו שורש או שמות עצם בודדים. במקרה כזה יש קושי להבין את משמעות המילה ואחת הדרכים לפרש את המילה היא לפי ההקשר. דרך אחרת היא לפי מילים דומות בעברית או אפילו בהשוואה לשפות אחרות ולמקורות חוץ תנ"כיים. משמעות מילים אלו יכולה להיות שונה לגמרי מהמשמעות המקובלת שלהן כיום (למשל המילה "חשמל" המופיעה ביחזקאל, בהפטרה לחג השבועות, עיינו שם).

נביא לדוגמה את המילים "אקדח" ו"שצף" המופיעות בהפטרה. שתי מילים אלו הן יחידאיות ואינן מופיעות בצורה זו במקומות אחרים. פירוש המילה אקדח אינו ידוע, אולם מההקשר ברור שמדובר באבן חן כלשהי. השורש קד"ח מופיע כמה פעמים בתנ"ך: בהקשר של מחלת הקדחת או בהקשר של אש, למשל בדברים לב, כב או בצורה זחה בירמיהו טו, יד: "כִּי אֵשׁ קָדְחָהּ בְּאֶפֶי" ולכן יש השערות שמדובר באבנים שצבען מזכיר את צבע האש. אותה אש הייתה הסיבה שכינו את כלי הנשק שיוורה בכוח אבק השריפה אקדח (ראה מילון בן יהודה, עמ' 373).

המילה שצף היא יחידה ואין מילים דומות מאותו שורש, אולם יש מילים קרובות אליה. גם המילה קצף המופיעה מיד לאחריה וגם המילה שטף המופיעה מספר פעמים בהקשר של זרם של הרבה מים עוצמתי ומהיר, למשל בתהלים לב, ו: "לְשֹׁטֵף מֵיִם רַבִּים", ומאחר שגם המבול מוזכר בסמוך, כך אנו מבינים את המילה שצף עד ימינו. אולם יש מפרשים הסוברים שמילה זו באה דווקא למעט את הקצף. רש"י מביא מחלוקת פרשנים: "מנחם פתר חרי אף, ודונש אמר במעט קצף".

שופטים

הפטרת פרשת שופטים ממשיכה בנבואות הנחמה בספר ישעיהו, מפרק נא פסוק יב ועד פרק נב פסוק יב. בנבואה זו מצויים ביטויים רבים המופיעים בפיוט הידוע לשבת "לכה דודי", והקבלות רבות לנבואות אחרות בישעיהו ונביאים אחרים.

(יב) אֲנֹכִי אֲנֹכִי הוּא מְנַחֲמֶכֶם מִי אֶת וְתִירָאִי מֵאֲנֹשׁ יְמוֹת וּמִבֶּן אָדָם חָצִיר יִנָּתֵן:

הזכרנו בהפטרת ואתחנן את מדרג הניחומים שמציע האבודרהם. אם בהפטרת הנחמה הראשונה בפרשת ואתחנן פתח הנביא במילים: "נחמו נחמו עמי", כאשר הנמען לפניית הנחמה אינו ידוע, וכנראה בשל כך גם לא הייתה נחמה בפועל, בנבואה זו הנחמה מגיעה ישירות מאת הקב"ה.

(יג) וְתִשְׁכַּח ה' עֲשֶׂךָ נוֹטָה שְׁמַיִם וְיִסֹּד אֶרֶץ וְתִפְחֹד תְּמִיד כָּל הַיּוֹם מִפְּנֵי חַמַּת הַמָּצִיק כְּאֲשֶׁר כּוֹנֵן לְהַשְׁחִית וְאִיָּה חַמַּת הַמָּצִיק: (יד) מִהֵרָ צֵעָה לְהַפְתֹּחַ וְלֹא יְמוֹת לִשְׁחַת וְלֹא יַחֲסֹר לַחֲמוֹ: (טו) וְאֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ רִגַע הַיּוֹם וַיִּהְיוּ גִלְיוֹ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ: (טז) וְאֲשִׁים דְּבָרֶיךָ בְּפִיךָ וּבְצֵל יָדֶיךָ כְּסִיתִיךָ לְנֹטֵעַ שְׁמַיִם וְלִיֹּסֵד אֶרֶץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עַמִּי אֲתָה: ס

לאחר תיאור החטאים מתואר המצב של עם ישראל בגלות: מצב של פחד תמידי וחששות מפני המציק. אולם הקב"ה משגיח על עם ישראל. נראה שהתיאורים המופיעים בפסוק יד הכוללים דימויים ממערכת העיכול באים להפחית מכוחו של האדם, יצור הנדרש לנקביו ומיד לאחר מכן נדרש לאכול שוב. לעומתו, התיאור של ה' כרוגע הים מראה על חוזקו ועוצמתו, ואולי גם מרמז שעם ישראל יכול להיות רגוע.

(יז) הַתְּעוֹרָרִי הַתְּעוֹרָרִי קוּמִי יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר שָׁתִית מִיַּד ה' אֶת כּוֹס חֲמָתוֹ אֶת קִבְעָתָ כּוֹס הַתְּרַעְלָה שָׁתִית מִצִּית: (יח) אֵין מְנַהֵל לָהּ מְכַל בְּנִים יִלְדָה וְאֵין מַחְזִיק בְּיָדָהּ מְכַל בְּנִים גְּדֹלָה: (יט) שְׁתִּים הִנֵּה קִרְאֲתֶיךָ מִי יָנוּד לָךְ הַשׁוֹד וְהַשֹּׁבֵר וְהָרָעֵב וְהַחֲרֹב מִי אֲנַחֲמֶךָ:

הנביא קורא לירושלים להתעורר ומתאר את מצבה אחרי ששתתה מכוס התרעלה, כינוי לעונשי החורבן. מנהג ימי קדם היה להשקות את הנידונים למוות בכוס יין המכילה רעל, וכך טעמו של הרעל אינו מורגש והנידון המסכן לפחות שותה מעט יין בטרם יעבור מן העולם. בין האנשים שהוצאו להורג בשיטה זו ניתן למנות את סוקרטס. זוהי כוס התרעלה

המוזכרת. המילה "קובעת" מופיעה בתנ"ך רק כאן ויש דמיון מסוים למילה גביע ואולי משם מקור המילה.

בדרך העולם הבנים דואגים להוריהם המתבגרים, אולם במשל בפסוקים אלו כל הבנים שילדו וגדלו מתעלמים מהצרה של עם ישראל. פסוקים אלו מזכירים את דברי ירמיהו במגילת איכה (ג, מז): "פָּחַד וּפְחַת הָיָה לָנוּ הַשָּׂאת וְהַשְׁכָּר".

(כ) בְּנֵיךְ עָלְפוּ שָׁכְבוּ בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת כְּתוּא מִכְמָר הַמְּלָאִים חֲמַת ה' גְּעַרְתָּ אֱלֹהֶיךָ: לאחר תיאור המצב הקשה והדימוי של בני ישראל לתאו הנתפס במלכודת ("תוא מכמר", ובימינו מקובל להשתמש במילה מכמורת לרשתות דיג) מגיעים דברי הנחמה:

(כא) לָכֵן שָׁמְעִי נָא זֹאת עֲנִיָּה וּשְׁכָרְתָּ וְלֹא מִיָּיִן: ס (כב) כֹּה אָמַר אֲדֹנֶיךָ ה' וְאַלֶּהֶיךָ יִרִיב עֲמֹ הִנֵּה לִקְחֹתִי מִיָּדְךָ אֶת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה אֶת קַבְעֶת כּוֹס חֲמַתִּי לֹא תוֹסִיפִי לְשִׁתּוֹתָהּ עוֹד: (כג) וְשִׁמְתִּיָּהּ בְּיַד מוֹגִיָּךְ אֲשֶׁר אָמְרוּ לְנַפְשֶׁךָ שְׂחִי וְנַעֲבְרָה וְתִשְׁמִי כְּאֶרֶץ גִּוּף וְכַחוּץ לַעֲבָרִים: ס

העונש, המשול לרעל, יסתיים, ואותם אויבים שהשפילו את עם ישראל, הם אלו שייענשו עכשיו:

(א) עוֹרֵי עוֹרֵי לִבְשֵׁי עֶזְךָ צִיּוֹן לִבְשֵׁי בִגְדֵי תַפְאֲרֶתְךָ יְרוּשָׁלַם עִיר הַקֹּדֶשׁ כִּי לֹא יוֹסִיף יָבֹא בָךְ עוֹד עָרֵל וְטָמֵא: (ב) הַתְּנַעֲרִי מֵעֶפֶר קוֹמִי שְׁבִי יְרוּשָׁלַם (התפתחו) [התפתחי] מוֹסְרֵי צִיּוֹרְךָ שְׁבִיָּה בַת צִיּוֹן: ס

ציין נמצאת במצב של אבל, מצב שאינו ערני לגמרי. הנביא דורש ממנה להתעורר, להחליף בגדים ולנער את כל העפר, המסמל את האבל, מהבגדים והגוף.

(ג) כִּי כֹה אָמַר ה' חֲנָם נִמְכַּרְתֶּם וְלֹא בְכֶסֶף תִּגָּאֲלוּ: (ד) כִּי כֹה אָמַר אֲדֹנֶי ה' מְצָרִים יָרַד עָמִי בְּרֹאשׁוֹנָה לָגוֹר שָׁם וְאֲשׁוֹר בְּאַפִּס עֶשְׂקוֹ:

הנביא מדגיש כי הגלות והעונש היו בעקבות חטאי בני ישראל ולא תמורת כסף, כלומר אין לקב"ה כל רווח מעונשם של בני ישראל, ולכן גם הגאולה תבוא באמצעות חזרה בתשובה. בפסוקים אלו מוזכרת ירידת יעקב ובניו למצרים, הגלות הראשונה מארץ ישראל, וגם מוזכר אשור, שהגלה את עשרת השבטים, וזוהי גלות שישעיהו מכיר. ישעיהו גם מכיר את מסעות סנחריב שבא להילחם בישראל ופרקים רבים בספרו מתייחסים לכך. דווקא בבל, שבה הייתה הגלות לאחר חורבן הבית, אינה מוזכרת. גם המפרשים הרגישו בקושי זה ותירצו (רד"ק ומצודת דוד) כי פסוקים אלו מתייחסים לנבוכנאצר שמלך גם על בבל וגם על אשור, והלשון אשור נקטה כדי לחבר את גלות עשרת השבטים וגלות יהודה.

(ה) וְעַתָּה מֶה לִּי פֹה נָאִם ה' כִּי לָקַח עָמִי חֲנָם (משלו) [משליו] יִהְיֶילֵלוּ נָאִם ה' וְתִמִּיד כָּל הַיּוֹם שְׁמִי מְנַאֵץ: (ו) לָכֵן יָדַע עָמִי שְׁמִי לָכֵן בַּיּוֹם הַהוּא כִּי אָנִי הוּא הַמְּדַבֵּר הַגָּנִי:

אבל הגלות אינה רק לעם ישראל. השכינה עצמה גלתה, וגם לה אין מה לעשות בבבל. העובדה שעם ישראל בגלות היא חילול ה' הגורמת לניאוף שמו¹²⁰, והגאולה לעם ישראל תרים ותקדש את שמו של הקב"ה.

(ז) מֶה נָאוּוּ עַל הַהָרִים רְגְלֵי מְבַשֵּׁר מְשֻׁמֵּיעַ שְׁלוֹם מְבַשֵּׁר טוֹב מְשֻׁמֵּיעַ יְשׁוּעָה אִמֹּר לְצִיּוֹן מֶלֶךְ אֱלֹהֶיהָ: (ח) קוֹל צִפִּיךָ נִשְׁאָו קוֹל יַחְדָּו יִרְנְנוּ כִּי עֵין בְּעֵין יֵרָאוּ בְּשׁוֹב ה' צִיּוֹן:

פסוק זה מזכיר, ואולי הוא אף המקור, לפיוטו של רבי אלעזר הקליר "אמן ישעך בא" שבו חוזר הפזמון "קול מבשר מבשר ואומר", והוא נאמר בסוף פיוטי הושענא רבה. הצופים, שהם השומרים על חומות העיר ולרוב מתריעים מפני פלישת זרים, ירננו וישירו כאשר יראו את מראות העם השב מהגלות. במדרש (ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תעה) הצופים הם הנביאים שניבאו על החורבן והגלות, והם ישמחו שגם נבואות הנחמה מתקיימות¹²¹.

(ט) פָּצְחוּ רִנְנוּ יַחְדָּו חֲרָבוֹת יְרוּשָׁלַם כִּי נָחַם ה' עַמּוֹ גָּאֹל יְרוּשָׁלַם: (י) חֲשֵׁף ה' אֶת זְרוֹעַ קִדְשׁוֹ לְעֵינֵי כָל הַגּוֹיִם וְרָאוּ כָל אֲפָסֵי אֶרֶץ אֶת יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ: ס

אף שירושלים שרויה עדיין במצב של חורבות, ברגע שהגאולה מתחילה אפשר כבר לפצוח ברינה¹²².

120 הביטוי היפה ביותר לכך הוא בספר דניאל (ט, יט) בתפילתו "אֲדֹנָי שְׁמֹעָה אֲדֹנָי סִלְחָה אֲדֹנָי הַקְשִׁיבָה וְעֲשֵׂה אֵל תֹּאחֲרָ לְמַעַן אֱלֹהֵי כִּי שְׁמֶךָ נִקְרָא עַל עֵירְךָ וְעַל עַמְּךָ". פסוק זה נכנס לתפילת תחנון כשחרית ולתפילת אבינו מלכנו הנאמרת בתעניות ובימים נוראים: "אבינו מלכנו עשה למענך אם לא למעננו, אבינו מלכנו עשה למענך והושיענו".

121 בגמרא מופיע סיפור נפלא בהקשר לאמונה שאם נבואות החורבן התקיימו, גם נבואות הגאולה התקיימו. הסיפור נמצא בסוף מסכת מכות (כד, א) ונביאו בקיצור: "וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך... שוב פעם אחת היו עולין לירושלים כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק, אמרו לו, מפני מה אתה מצחק? אמר להם, מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו 'והזר הקרב יומת' ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן, לכך אני מצחק. דכתיב 'ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו', וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: 'לכן בגללכם ציון שדה תחרש', בזכריה כתיב: 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם'. עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה. עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא ניחמתנו, עקיבא ניחמתנו".

122 הביטוי "כי ניהם ה' עמו" מופיע עוד פעם אחת בישעיהו, וביטויים דומים מופיעים בנבואות נחמה נוספות בישעיהו ובזכריה. בימינו, כאשר ירושלים בנויה לתפארת ומכילה המון רב, ברור שיש להודות ולשבח על הטובה. עניין זה עולה כל שנה מחדש לגבי הצומות הקשורים לחורבן ובפרט לגבי ברכת "נחם" הנאמרת בתשעה באב בתפילת שמונה עשרה (למנהג אשכנז רק בתפילת מנחה,

(יא) סורו סורו צאו מִשֶׁם טָמֵא אֶל תִּגְעוּ צֵאוּ מִתּוֹכָהּ הִכְרוּ נִשְׂאִי כְּלִי ה':

גם פסוק זה מזכיר פסוק ממגילת איכה (ד, טו): "סורו טָמֵא קָרְאוּ לְמוֹ סורו סורו אֶל תִּגְעוּ פִּי נָצוּ גַם נָעוּ אָמְרוּ בְּגוֹיִם לֹא יוֹסִפוּ לָגוֹר". כאן הקריאה הפוכה: לאחר החזרה לארץ, הקריאה לטמאים היא לסור ממקום המקדש. אפשרות אחרת היא הקריאה לבני ישראל לצאת ממקום הגולה הטמא ולחזור לארצם. בתחילת ספר ישעיהו (פרק ו, ו) ראו בהפטרות יתרו) ישעיהו טוען כי הוא יושב בתוך עם טמא שפתיים, והנה כאן נעשות פעולות לסילוק וצמצום הטומאה.

(יב) כִּי לֹא בְּחַפְזוֹן תֵּצְאוּ וּבְמִנוּסָה לֹא תֵּלְכוּן כִּי הִלַּךְ לְפָנֵיכֶם ה' וּמֵאַסְפֶּכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: ס

גם פסוק זה מזכיר פסוק אחר מישעיהו (נה, יב), שאותו קוראים בהפטרה לתענית ציבור) "כִּי בְשִׁמְחָה תֵּצְאוּ וּבְשָׁלוֹם תִּזְכְּלוּן הָהָרִים וְהַגְּבָעוֹת יִפְצְחוּ לְפָנֵיכֶם רְנָה וְכָל עֵצֵי הַשָּׁדָה יִמְחֶאוּ כָּף". בני ישראל יצאו ממצרים בחיפזון, וגם היציאה לגלות היא יציאה חפזוה, המאלצת להשאיר כמעט הכל מאחור. אולם היציאה מהגלות תהיה יציאה שונה לגמרי, יציאה בנחת וברוחה¹²³.

מנהג איטליה לקרוא בהפטרה זו מעניין הפרשה ולא הפטרת נחמה. ההפטרה היא בספר שמואל א ח, א-כב, ועוסקת בבקשת העם משמואל שימנה להם מלך, מצב שהתורה מתייחסת אליו בפרשה. הדבר אינו מוצא חן בעיני שמואל, אולם ה' אומר לו שהעם לא מאס את שמואל אלא את ה', ועל שמואל לומר להם את משפט המלך. אולם גם משפט זה, שלמעשה אמור היה להפחיד את בני ישראל ולגרום להם לבטל את בקשתם, אינו מועיל, ובני ישראל מתעקשים שהם רוצים מלך.

ולמנהג ספרד בכל התפילות) ומתארת את ירושלים כעיר חרבה, שוממת ובזויה. יש המשאירים את הברכה כמות שהיא, יש האומרים ברכה אחרת לחלוטין ויש המוסיפים מילה אחת בלבד, ההופכת את התיאור ללשון עבר.

123 ייתכן שבפסוקים אלו נמצאת זיקה לקינת "אש תוקד בקרבי" הנאמרת בתשעה באב. את הקינה חיבר רבי אברהם בן עזרא (ראב"ע), והיא בנויה כאקרוסטיכון על סדר האל"ף ב"ת, כאשר כל בית מנגיד בין היציאה ממצרים, יציאה של גאולה, ליציאה מירושלים, יציאה של חורבן וגלות. סיום הקינה כולל פסוקית נחמה אחת, המבוססת גם היא על פסוק מספר ישעיהו (לה, י) וזה לשונה: "ששון ושמחה, ונס יגון ואנחה, בשובי לירושלים".

מוסף שופטים – לכה דודי¹²⁴

בהפטרה נמצאים פסוקים רבים המופיעים בפיוט "לכה דודי" ואנו נעסוק מעט בפיוט מופלא ומלא הוד זה שרוח הקודש שורה על כל שורה מתוכו. פיוט זה התקבל בכל קהילות ישראל ובו מכניסים את השבת בכל שבוע. לכה דודי הוא מהפיוטים המאוחרים ביותר שנכנסו לכל סידורי התפילה ומנהגי העדות.

הפיוט מופיע בסדר קבלת שבת שהנהיגו מקובלי צפת במאה ה-16. סדר קבלת השבת, כשמו כן הוא, הכנה לכניסת שבת ולא להתחיל בתפילה כרגיל בכל ערב, ולקיים את הפסוק משיר השירים "לכה דודי נצא השדה" כמשמעו.

מחבר הפיוט הוא רבי שלמה הלוי אלקבץ, שחיבר את הפיוט כאקרוסטיכון של שמו. הרב אלקבץ מוכר גם בזכות ספרים שחיבר, והידוע בהם הוא "מנות הלוי", ביאור על מגילת אסתר בדרך הפשט והדרש, שאותו נתן לחותנו כמשלוח מנות לחג הפורים. משפחתו של הרב אלקבץ הייתה ממגורשי ספרד, והוא נולד בשנת 1505, כנראה בסלוניקי. בגיל 30 לערך עלה לארץ ישראל והתיישב בצפת, מקום מושבם של מרן רבי יוסף קארו ורבי משה מקורדובה (רמ"ק), מגדולי ישראל.

ייחודו של הפיוט לכה דודי הוא בכך שהוא מתקשר גם למקרא, ופסוקים מהפסח נוסחו בשולבים בביתו השונים, כגון: "לבשי בגדי תפארתך עמי" – "התנערי מעפר קומי", כמו גם פסוקים אחרים מהתנ"ך, אך הוא גם עוסק ברבדים קבליים ובתורת הנסתר.

לפיוט עצמו גרסאות קדומות שלא רבי אלקבץ חיבר, ונראה שהפזמון "לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה" היה עוד קודם לכן. גרסה נוספת של הפיוט ניתן למצוא בספר "סדר היום" מאת הרב משה בן מכיר, שנדפס בוונציה בשנת 1599.¹²⁵ בפיוט זה הבית הראשון נפתח במילים "זכור ושמור בדיבור אחד", ואחד הבתים האחרונים הוא "בואי בשלום עטרת בעלה...".

רבי שלמה אלקבץ הפך את הסדר בבית הראשון, כך שהוא יהיה: "שמור וזכור...". ובהמשך ייסד את כל הפיוט כולו כאקרוסטיכון של שמו, שלמה הלוי, אולם השאיר את הבית האחרון, שהיה קדום יותר, כמות שהוא.

הפיוט פותח בשני בתים העוסקים בקדושת השבת ולאחריהם שישה בתים העוסקים בתקומת עם ישראל מהחורבן. בתים אלו הוכנסו גם לסדר התפילה החגיגי לליל יום

124 בכתובת ערך זה נעזרתי באתר דעת www.daat.ac.il.

125 את ההפניה לספר סדר היום ראיתי בביאורו של הרב יעקב וינגרטן לסידור התפילה, "הסידור המפורש לשבת קודש", הוצאת גפן תשע"ו.

העצמאות (במקור הוכנסו שלושה בתים בלבד, ואולם בסידורים חדשים מופיעים כל ששת הבתים מהפיוט).

הבית האחרון בפיוט עוסק שוב בשבת ומסתיים במילים "בואי כלה, בואי כלה". מילים אלו מופיעות כבר בגמרא (שבת קיט, עא): "רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת [=רבי ינאי לבש את בגדיו בערב שבת], ואמר: בואי כלה בואי כלה".

הפיוט מושר ברוב קהילות ישראל ויש לו עשרות מנגינות שונות, חלקן נכתבו במיוחד עבורו וחלקן הותאמו אליו. מקובל בקהילות רבות לשיר את הפיוט בניגון מעוז צור בשבת חנוכה, שושנת יעקב בשבת זכור, ואלי ציון ועריה בשבת חזון ועוד מנהגים רבים. לעיתים מחליפים מנגינה תוך כדי הפיוט, בדרך כלל בבית השישי "לא תבושי". מנהג נוסף הוא לעמוד בבית האחרון של הפיוט ולפנות מערבה. המקור לכך הוא בדברי האר"י ז"ל. האר"י קיבל את השבת בשדה, והפנייה מערבה נועדה לסמן שהשבת מגיעה מכיוון מערב, שבו השמש שוקעת ובשקיעתה נכנסת השבת. כמו כן, בתלמוד (בבא בתרא כה, עא) נאמר שבכיוון מערב נמצאת עיקר השכינה: "...ורבי אבהו אמר שכינה במערב". פוסקים בני הדורות האחרונים (כגון שו"ת בצל החכמה לרב בצלאל שטרן) קבעו שמאחר ששעת התפילה אינה מכוונת בדיוק לשעת השקיעה, ניתן להסתובב גם לכיוון הפתח, לציין שאנו מקבלים את השבת כאורחת מכובדת דרך פתח בית הכנסת.

רבי שלמה אלקבץ נפטר בשנת 1584 לערך, ובסוף ימיו פגש גם את האר"י, שהגיע לצפת בשנת 1570. את ציון קברו ניתן לפקוד עד היום בבית הקברות העתיק של העיר צפת.

ברכות לאחר קריאת ההפטרה

ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, צור כל העולמים, צדיק בכל הדורות, האל הנאמן, האומר ועושה, המדבר ומקיים, שכל דבריו אמת וצדק. נאמן אתה הוא ה' אלהינו ונאמנים דבריה, ודבר אחד מדבריו אחר לא ישוב ריקם, כי אל מלך נאמן ורחמן אתה. ברוך אתה ה', האל הנאמן בכל דבריו.

רחם על ציון כי היא בית חיינו, ולעלובת נפש תושיע במהרה בימינו: ברוך אתה ה' משמח ציון בבניה.

שמחנו ה' אלהינו באליהו הנביא עבדך. ובמלכות בית דוד משיחך, במהרה יבא ויגל בפנינו. על כסאו לא ישב זר ולא ינחלו עוד אחרים את כבודו. כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד. ברוך אתה ה' מגן דוד.

בשבת:

על התורה, ועל העבודה, ועל הנביאים ועל יום השבת הזה, שנתת לנו ה' אלהינו, לקדשה ולמנוחה, לכבוד ולתפארת. על הכל ה' אלהינו אנחנו מודים לך ומברכים אותך, יתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד. ברוך אתה ה' מקדש השבת.

בסיום ההפטרה מברכים עוד שלוש ברכות, ובשבתות ובמועדים מוסיפים ברכה רביעית. בברכה הראשונה אנו חוזרים ומדגישים את אמיתות דברי האל והנביאים. מצדיקים עלינו את הדין לדברי התוכחה של הנביאים ומצהירים כי אנו בטוחים שגם דברי הנחמה יתקיימו.

הברכה השנייה (רחם) מחזקת היבט זה של הציפייה לנחמה. את החורבן והגלות כבר חווינו ועכשיו אנו מתפללים לקיום נבואות הנחמה הרבות.

הברכה השלישית מתארת את הציפייה השלמה יותר לגאולה העתידית.

הברכה הרביעית נאמרת רק בשבתות ובמועדים, ונוסחה משתנה מעט ממועד למועד, ובעיקר יש בה הודיה לקדוש ברוך הוא על יום השבת והחג, יום של קדושה שבו אפשר לנוח מעמל השבוע (וראו עוד על כך בסיום הפטרת יום הכיפורים).